

А.Музниб говорит следующее об Али беке Гусейнзаде: «Господин Али бек... вернул свою нацию к национальным корням, донес до несчастных «персифицированных» кавказских тюрок правду о тюркизме, об их происхождении» /1, 5/.

Али бек Гусейнзаде впервые в истории общественной, политической мысли Азербайджана поднял проблему национального самосознания. Вся его жизнь и деятельность были направлены на достижение этой цели. Он исследовал эту проблему со всей широтой, глубиной и серьезностью, разъясняя ее на основе научных фактов.

Как видно, в начале XX века колониаторская политика царизма в Азербайджане не только не смогла помешать национальному пробуждению, национально-культурному прогрессу, переходному процессу от феодализма к капитализму, но и в определенной степени способствовала этому.

«Шерги-рус», «Хайат» («Жизнь»), «Иршад» («Наставление на путь истинный»), «Фуйузат» («Общество»), «Дирилик» («Оживление»), «Терегги» (Прогресс»), «Ачыг сез» («Открытое слово») и другие газеты, журналы сыграли важную роль в формировании общественно-политической, идеологической среды, в развитии национального самосознания, в донесении идей Али бека Гусейнзаде и других таких же мыслителей до народа.

Особо следует выделить исключительную заслугу национальной идеологии «тюркизма» в развитии национального самосознания в истории общественно – политической и философской мысли Азербайджана в тот период. Широкое распространение тюркизма в Азербайджане в конечном итоге привело к национально-освободительной борьбе, национальному пробуждению, развитию и росту национального самосознания. В истории философской

мысли Азербайджана постепенное развитие национального самосознания, начавшееся в начале XX века, завершилось провозглашением независимости Азербайджана и созданием Азербайджанской Демократической Республики 28 мая 1918 г.

Все это свидетельствует о том, что в связи с национальным развитием азербайджанского народа в начале XX века прослеживание развития национального самосознания в истории общественно-политической и философской жизни, и, в частности, изучение данной проблемы в творчестве Али бека Гусейнзаде приобретает огромную значимость и актуальность.

1.Гусейнзаде А. Избранные труды. В 2-х томах. Т.1, Баку, 2008, 579 с.

2.Гусейнзаде А. Кто такие тюрки и из кого они состоят?. Баку, 1997, 291 с.

3.«Хайат», 7 июня 1905 г. №1.

4.Байрамлы О. Азербайджанизм в творчестве Али бека Гусейнзаде// Газета «Республика», 4 января 2004 г.

5.Байрамлы О. Первый глашатай национальной независимости – Али бек Гусейнзаде. Газета «Республика», 21 октября 2001.

6.Мирза Р. Отец тюркизма. Баку, 2000, 171 с.

7.Гасанова С. Лингвистические взгляды Али бека Гусейнзаде. Баку, 2006, 99 с.

8.Велиев Ш. Литературная школа Фуйузат. Анкара, 2000, 387 с.

9.Свиетоховский Т. Российский Азербайджан. Журнал «Хазар», 1990, №2.

Автор макаласында Али Бек Гусейнзаде шығармашылығындағы ұлттық өзін-өзі тану мәселесіне тоқталады.

In the article are analysed the ideas of A. Guseynzada about national self-consciousness, his attitude to the ancient Chinese chroniclers and their erroneous ideas about Turkic peoples. It is emphasized that awakening of national self-consciousness struck chauvinistic policy of tsar Russia a blow.

3. Юсупхан

БА ЦЗИНЬ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ

«Арман әлі қол жетпеген бірақ, орындалуы мүмкін нәрсе. Бұл жолсыз жермен адам жүріп өткен соң із қалатыны сияқты». Лу Синнің әңгімесінен алынған осы сөздерді Ба Цзинь шығармашылығына эпиграф етіп қоюға болады. Ол бар қажыр-қайратын салып, арманға қол жеткізуге тырысты.

Лу Синь Ба Цзиннің «қиялы ұшқыр, терең ойлы бірегей жазушы» екенін атап көрсеткен.

Ба Цзинь кіршіксіз таза, жалынды сезім мен адамзат баласының киелі қасиетіне деген сенімге толы шығармаларын «жарқын өмірге сүйіспеншілік сыйлап, түнекті жек көруге итермелеу үшін» жалпы оқырманға арнаған.

«Мен шығармаларымның ат төбеліндей аз қауымның ғана игілігіне жарағанын қаламаймын», - деп жазады Ба Цзинь.

Адамдар үшін қайғыға батып, азап шеккен

жазушы ой мен сезімінің кернеуінен асып төгілген ойларды қағаз бетіне түсіретін. Оның жазғандары жүректерге жетіп, көмек беруін өтінген хаттар толассыз келіп жататын /2, 11; 22/.

«Ешкімге сенім арта алмаймын. Айналам толған дұшпан. Сіздің кітаптарыңыздан нағыз адам болудың не екенін, әлемде басқа адамдардың, басқа өмірдің бар екенін білдім. Енді бұрынғыдай тіршілік ете алмаймын. Біреудің бұйрығымен тұрмысқа шыққанша өлгенім артық. Ұстаз, сіз адам күресу керек дейсіз... Менің күрескім келеді, не істеуім керек екенін айтыңызшы. Бұл тығырықтан қалай шығамын?» Қарапайым оқырманның бұл хаты жазушы көтерген мәселелердің қаншалықты өзекті, халыққа жақын екендігін көрсетеді.

Ба Цзиннің кітаптары көпшіліктің игілігіне айналды. «Ұзақ жылдар бойы Ба Цзин шығармаларына оқырман қызығушылығы төмендеген емес. Әсіресе, жастарға жазушы шығармалары қатты әсер етеді. Еркіндік алу кезеңінен кейін оның кітаптарының танымалдылығы арта түсті. Ал «Отбасы», «Көктем», «Күз» романдары мен «Шығармалар жинағы» басылымы экрандалған соң, оның оқырмандарының қатары айтарлықтай ұлғая түсті. Ба Цзинь кітаптарына қайталап басып шығарып жатты, елуінші жылдары газет журналдардың бетінде оның шығармашылығы туралы жарыссөздер тослассыз жалғаса берді. Жазушының шығармашылығына деген қызығушылық отанының шекарасынан да асып кетті. Оны неміс, ағылшын, итальян, жапон, поляк, әсіресе орыс тілдеріне көп аударды. Ол туралы ағылшын тіліндегі зерттеулер де пайда болды. Ба Цзиньге Ся Чжицинь өзінің Қытайдың көркем әдебиетінің тарихы кітабында жеке тарау арнады. Америкада ол туралы қызықты да көлемді, бірақ даулы жақтары да бар мақала басылды.

Ба Цзинь (Ли Фэйгань) 1904 ж. 25 қарашада Чэндуға ақ сүйек отбасында дүниеге келген. Бала жас кезінен ескіліктің қалдығынан ажырамаған шонжарлар ортасында өсті. Оған берілген тәрбие де ескіден келе жатқан салттарды дәріптеуді үйрететін. Кейін ол анасымен бірге түпсіз терең көгілдір аспанға құлшылық етіп, шырақ жаққанын есіне алады. «Бар жан-тәніммен құдайға табынып, жер бетіндегі әрбір жанға бақыт тілейтін едім», деп жазады ол.

Ба Цзинь ата-анасынан ерте айрылады. Анасы он жасында, ал әкесі он үш жасында қайтыс болған. Болашақ жазушының тәрбиесін атасы қолына алады. Әулетті отбасылардың салты бойынша, сауат ашу сабақтарын Ба Цзинь жалдамалы оқытушыдан алады. 1920 жылы ол Сычуань провинциялық шет тілдер мектебіне оқуға

түсіп, ағылшын тілін меңгере бастады. Атасы оны банк шенеунігі етіп шығаруды көксейтін. Адамның рухын мұқалтып, ішін пыстыратын маманды болғанымен, қаржылай өмірін қамтамасыз ететін осы мамандықты игеруіне итермеледі де. Бірақ, немересі таңдауды өзі жасады.

1919 жылғы студенттер көтерілістерінің лебі алыс түкпірлерде жатқан провинцияларға дейін жетіп, патриархалдық тұрмысты шайқалтып өтеді. Жаңа идеяларға елігіп, рухтанған он бес жасар бозбала қоғамдық өмірге белсене араласа бастайды. Ол антифеодалдық бағыттағы журналға тілшілік қызмет етіп, әлеуметтік өмірдің қызу жақтарында жүреді. Ол жас Қытаймен бірге өсіп, бірге қалыптасты. Жаңа әдебиетті ашырқана оқыды. Ғасыр басында Қытайға көптеп келе бастаған шетел әдебиеті оның назарын ерекше аударды. Сол кездері ол оқыған төңкерісшіл авторлардың қатарында А.И. Герцен, 60-80 жылдардағы орыс революционерлері, анархистер мен халықшылдар, сондай ақ Ресей мен басқа да елдердің әр түрлі саяси ұстанымдағы ағымдардың әдеби шығармашылықтары. Осы оқығандары Ба Цзиньге әлеуметтік мәселелер туралы ой салғанына күмән жоқ.

Ол жылдары қытай интеллигент жастарының арасында анархизм айрықша танымал болатын. Анархизмнің жастарға әсері жиырма бесінші жылғы революциялық төңкеріске дейін социализмнен де басым тұрған болатын. Анархистердің таптық езгі мен қанауға қарсы айтылған жалпы тіркестер түрлі көзқарастардағы адамдарды қызықтырды. Жеке тұлға еркіндігі үшін күресе жүріп, жастар индивидуализм идеясына да елікті, феодалдық тәртіпті құлатуға үндеп, өткен шақтың құндылықтарының бәрін қажетсіз қоқыс деп жариялады. Сөйтіп, ғасырлар бойы қалыптасып, әбден тамыр жайған қоғамдық тәртіптерді бұзуға кірісті.

Ба Цзинь Кропоткиннің жазбаларын қызыға оқыды. Ол орыс жазушысының шығармаларынан өз жүрегінде сусып-сырғып жүрген түсініксіз ойды байқайтын. Сондықтан, тез арада ол шығармалармен өз отандастарын таныстыру керек деп шешті. Ба Цзинь «Этиканың» бірінші томын аударып шықты. Көп ұзамай «Төңкерісшінің жазбалары» деген екінші томын да аударып тастады. Аударма жұмысының оған пайдасы мол болды. Әлемдік мәдениетке үңіле қарап, жазу мәнерін аңғаруға мүмкіндік берді. Кейінірек ол Платонның, Аристотель мен Спинозалардың, Кант, тіпті Инжілдің жазылуын бағамдай алатын болды. Жас Ба Цзиньнің анархизммен әуестену деңгейін өзіне лақап ат ретінде Бакунан мен Кропоткин есімдерінен құрастырғаны да аңғартады. Он бес жасында Ба Цзинь қытай анархистерінің қатарына енді. Ол құрам-

да 40- жылдардың ортасына дейін болды.

Жиырмамыншы ғасырдың басында анархизм Қытайға екі түрлі жол арқылы енді. Солтүстікте Жапониядан, оңтүстікте Францияда білім алып жатқан қытайлар арқылы. Бұл қозғалыс Ба Цзиньге жеке тұлғаның еркіндігі деген пікір үшін ұнады. Ол жас кезінен өзін мазалаған сұрақтарға жауап тапқандай еді. Ба Цзинь «Мен», «менің бақытым», «менің қоғамға қатысым» деген тақырыптар төңірегінде ой толғайтын. Кейде жауапты анархизмнен таба алатындай болып көрінетін. Қытайда анархиялық идеялар халықтық идеялармен үндесіп кетті.

Халықтық оймен таныстық Ба Цзиньді 19 ғасырдағы орыс жазушыларымен тоғыстырды. Олар Ба Цзинь шығармашылығына шешуші әсер берді. Кейінірек жазушы «орыс қаламгерлерінің шығармаларын оқымағанда, нағыз жазушы бола аламас едім» деп жазады. Олардың ішінде алғашқы қатарларда И.С. Тургенев, Л.Н. Толстой және А.П. Чеховтар табылады. Бұл жазушылардың әрқайсысы Ба Цзинь шығармашылығына із қалдырды. «Мен Толстойдың шығармаларын алғаш рет он тоғыз жасымда оқыдым. Ал Чеховтың кейіпкерлерін барлық жерден кездестіретінмін. Олармен бірге дүкенге баратынмын, шәй ішетінмін, әңгімелесетінмін. Тіпті кейде дауласып та қалатынмын.»

Ба Цзиньнің орыс әдебиетіне деген қызығушылығы өмір бойы сақталып қалды. Кейінірек ол Толстойдың шығармаларын ғылшын, орыс, француз, неміс, жапон тіліндегі аудармаларын жинай бастайды. Пушкин, Чехов, Герцен, Горькийдің әңгімелерін аударды. «Анна Каренина» романының аудармасын өндеген де өзі. Толстой мен Чехов шығармашылықтарына Ба Цзинь жеке еңбек арнайды.

Бірақ Ба Цзинь Тургеневті көбірек аударды. Ол Лу Синь мен Тургеневті «ұстазым» деген. «Әкелер мен балалар», «Муму», «Пунин мен Бабурин», тағы басқа да Тургеневтің шығармаларын аударған. Кейде Тургеневтің әсері айқын байқалып қалады. Мысалы, «Алғашқы махаббат» әңгімесінде автор тақырыптың өзін Тургеневтікіндей етіп қояды. Тургеневтің повестіне көтерген тақырыбы да жақын, формасы да ұқсас, тіпті ол да достардың кездесіп, алғашқы махаббат туралы еске түсірулерінен бастайды. Әңгімеде Ба Цзинь жас қытай жігіті Таннның француз қызына деген сезімін сипаттайды.

1927 жылдың қаңтарында Ба Цзинь Францияға аттанады. Экономист боламын деп кеткен жігіт өзі де байқамай жазушы болып қалыптасады.

Парижде кешкілік мектептен француз тілін үйреніп жүріп, ол туған елін қатты сағынатын. Ол адамы аз көшеге мұңая қарап, Париждегі құ-

дай ана соборындағы сағаттың дыбысын үнсіз тыңдайтын, еріксіз қаламға қол созатын /2, 19/.

Ба Цзинь өз жолын бірден таба алған жоқ. Оны «қиял мен шынайы өмір арасындағы қарама қайшылықты қалай жеңуге болады?» деген сауал ұзақ толғандырды. Марксизм ленинизм Ба Цзинь үшін жабулы қазан күйінде қала берді. Ол Маркс және Энгельс, Лениндер жайлы оқығанымен олардың пікірін қабылдауға дайын емес еді. Ол кезде ұлы француз революциясыны жарқын ұшқындары реакциялық күштердің түнегіне сәуле түсіріп жатқан. Ол сол кездің өзінде Жан-Жак Руссоның еркіндік сүйгіш идеяларымен таныс боуы мүмкін. Елуінші жылдардың соңына қарай, алпысыншы жылдардың басына ол Руссо есімін өз шығармаларында бөле айтатын болды. Сондай ақ, Волтер сияқты ұлы француз революциясының қозғаушыларын «ұстаздарым» деп қастерлей атайтын. «Мүлгіген тыныштық» жинағына енген әңгімелер циклі суреткердің рухани ізденістерінің нәтижесін көрсетеді.

Марат – халықтың досы әрі жанашыры, патша билігінің қас жауы. «Мараттың өлімі» әңгімесінде оның бейнесі анық, айшықты түрде берілген. Әңгіме сюжеті өте қарапайым. Әңгіме атақты революционердің өмірінің соңында болған белгілі жайттарға құрылған. Ба Цзинь Марат өлімін Давид бейнелегендей етіп суреттейді.

«Ол алға ұмсынды, басы бір иығында домалап жатты, бір қолы тақтайда, бір қолы жиекке ілібердініп қалды. Көзі ашық күйінде бақырайып тұрды. Кордэге қарап, «маған не істедің?» деп сұрап тұрғандай еді. Бірақ ол ләм мим деген жоқ, құлаққа ұрған танадай өлі тыныштықта қансырап үзіле берді...». Әңгіменің әр жолы күрескерге деген сүйіспеншілікке толы. Ба Цзинь Мараттың нағыз халық досы болғанын баса айтады. Оның ойлаған соңғы ойы да халық пен республика жайы болатын.

«Дантон Трагедиясы» әңгімесінде Ба Цзинь бір революционер қайраткерлігінің екі түрлі кезеңін суреттейді. Басында Дантон адуынды, мінезі күшті «арыстан» бейнесінде. Өз ортасы оны құрмет тұтады. Беделді, іскер азамат халықтың өзін қолдайтынын біледі. Робеспьер оған бірдеңе деуге батылы бармайды. Содан кейін Дантон тағдырынан жеңілген, өзіне деген сенімнен айрылған адам кейпінде. Бар болғаны отыз бес жаста болса да, өмірден сыбағасыз қалғанын сезінеді. Махаббат, отбасы, достары, беделі бәрінен Дантон жұрдай болып айрылады. Кейін түрмеге түседі. Ба Цзинь Дантонның өмір жолын көрсету арқылы, революцияға опасыздық жасаушының жазаланы тиіс екенін айтады.

Осындай әңгімелерді жазу барысында жазушыға буржуазия тарихы үлкен әсер берді. Туған

елінде болып жатқан өзгерістер де ойға қалдырмай қоймайтын. Ол шығарамаларында ұлы адамдардың өзі ұлттық мәселе болсын, қоғамдық мәселе болсын, ешқандай мәселені күштеу жолымен шеше алмайтынын меңзейді. Бұл әңгімелері өз уақытындағы қатыгездік пен зорлық-зомбылыққа жауап есебінде еді.

Ба Цзинь Лу Синьнің «Кішкене оқиға» әңгімесіне ұқсас жазбасында көшеде болған жағдай жайлы баяндайды. Әкесі мен қарны аш бала жол жиегінде отырып, жарылған оржапырақ пен мыжылған қызанақ сатып отырады. Бірақ оларға ешкім қарағысы да келмейді. Бірақ кенет ұзақ күттірген сатып алушы келіп саудаласа бастайды. Сол сәтте-ақ полицей пайда болып, бәрінің астаң-кестеңін шығарады. Еркектің осы адамға ғана сауда жасауын рұқсат беруін өтінген жалыншына полицей пысықырып та қарамай, қайта бұлқан талқан болып ашуланады. «Өтініш жасаудың орнына, күзіреті орынға сүйрей жөнелмегеніне рақмет айт!» деп ақырады. Қалған-құтқан жемістерін алып, сатушылар кетеді. Теңіздің жағасында әкесі ұлымен қош айтысып, үйіне жібереді де, өзі толқынға кіріп жоқ болады.

Мұнда Лу Синь әңгімесін көп нәрсе еске салады. Тақырыптың өзі айтып тұрғандай, «кішкене» оқиғаның ұқсастығы бірден көзге ұрады. Адам мен заң - мәселені шешудің жолы. Бірақ Ба Цзинь әңгімесінің айырмашылығы да көп. Лу Синь кейіпкеріне сыртынан ғана қараса, Ба Цзинь кейіпкермен бірге сезімге беріледі. Ба Цзинь болашақтың өсіп келе жатқан ұрпақ қолында екенін анық білдіреді. Осы айырмашылықтардан Ба Цзиньнің шығармашылық тұлғасының қалыптасқанын байқаймыз.

Ба Цзиньде халық Лу Синьдегідей жеке әрекет етуші жақ ретінде жиі бой көрсетеді. Жазушылар халық туралы сөз қозғағанда жылылық пен сүйіспеншілік лебі еседі. Ба Цзинь халықты негізінен қызмет етушілер бейнесінде ұсынады.

Кейде халық ретінде адамды сабап жатқанда керемет көрініс көргендей ауыздарын ашып қызықтайтын топ та болы мүмкін. Мұндай жапы көпшілікті суреттеу Лу Синьнің «Дәрі» немесе «Көпшілікке көрсету» шығармаларына ұқсады.

Жалпы, екі жазушы да портрет жасаудың шебері. Бірақ осы екі қаламгердің шығармашылығын салыстырар болсақ, Лу Синь портретінің әлеуметтікке жақын екенін, ал Ба Цзинь кейіпкерлерінің психологиялық жақтарына мән берілетінін мойындау керек.

Ба Цзиньді шаруалар тақырыбы қызықтырғанымен, кейіпкерлері көбіне көп оқыған, әулетті отбасынан шыққан білікті адамдар болатын. Дегенмен, басты кейіпкері ретінде жастарды айту керек. Оның махаббат, неке және әйел тақырыбына көбірек көңіл бөлетіні де содан шығар /2, 11-17/.

Ба Цзинь шығармаларына антифеодалдық бояу, феодалдық қоғамы аямай сынау анық көрінеді. Ба Цзиньнің сезімталдығы оны сезім мәселесінде ізденуге итермелейді. Солай Цао Сюэцинге келеді. «Қызыл сарайдағы түс» романының әсері әсіресе «Отбасы» романында айқын сезіледі.

Ба Цзинь өзінің суреткерлік қырын аша алды. Оның ешкімге ұқсамайтын өзіндік жазу мәнері жеке тәжірибе, өмірден алған сабақ нәтижесінде қалыптасты.

1. 徐绍建 大学语文导读 武汉大学出版社 2003 年 344 页
2. 王自立 中国现当代学 (上册) 高等教育出版社 2006 年 548 页
3. 王自立 中国现当代学 (下册) 高等教育出版社 2006 年 502 页
4. 胡达什. 萨伴什 中国现当代学 (上册) 伊犁师范学院出版社 1999 年
5. 胡达什. 萨伴什 中国现当代学 (下册) 伊犁师范学院出版社 1999 年 388 页

3. Юсупхан

БА ЦЗИННІҢ «ОТБАСЫ» РОМАНЫНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК-ҚОҒАМДЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРДІҢ КӨРІНІС ТАБУЫ

1928 жылдың соңына қарай Ба Цзинь үйіне оралар алдында өз елінің солтүстігі мен оңтүстігін аралап, тамаша пейзажды жерлеріне саяхаттайды.

«Тек өз тәжірибеңде ғана елдің сондай керемет екенін сезінесің, өмірге деген көзқарасыңды тек елді аралап, көріп, халықтың жағдайын көргенде ғана түсінесің» /2, 11-25/.

30-жылдары дарынды жазушы Ба Цзиньнің қаламының ұштанған кезі еді. Бұл жазушының солқанат жазушылар одағымен қарым-қатынас ұстаған кезімен түйіседі, одақты революциялық қозғалысты, революциялық әдебиетті қолдаған, сол туралы жазған атақты жазушылар Лу Синь мен Цюй Цюбо бастаған еді. Аталған ұйымға тербеліп тұрған жас ақын жазушылар, төртінші